

ӘОЖ 376

БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ КӘСІБИ ІС- ӘРЕКЕТКЕ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАЙЫНДЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Атжибаев Абдул Танирбергенович

mr.abdul_93@list.ru

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Әлеуметтік ғылымдар факультетінің магистранты,
Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Г.К.Айкинбаева

Болашақ мұғалімнің инклюзивті білім беру жағдайындағы іс-әрекетке психологиялық дайындығын дамыту ғылыми-педагогикалық білім берудің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Зерттеу мақсаты - болашақ мұғалімдердің (эксперименттік және бақылау топтарының студенттері) инклюзивті білім беру қызметіне психологиялық дайындығының мотивациялық-құндылық аспектілерін теориялық талдау және эмпирикалық зерттеу. Инклюзивті іс-әрекетке психологиялық дайындығын, интеграциялық білім беруде оқушыларды тәрбиелеу және дамыту үшін болашақ мұғалімдердің іс-әрекеттегі ұмтылысы мен қабілетінде көрініс табатын, үнемі әрекет ететін, интеграцияланған жеке тұлға ретінде қарастырады. Мақалада мотивациялық-құндылық аспектілерін эмпирикалық зерттеудің нәтижелері (университетте оқу мотивтері және инклюзивті білім берудегі кәсіби қызметте

жетістікке жетуге ұмтылу; басқа адамның жеке басын түсіну және қабылдау) қарастырылады. Зерттеудің келесі әдістері қолданылды: Т.И. Ильинаның «Университеттегі оқу мотивациясын зерттеу» әдісі, «Инклюзивті білім» авторлық сауалнамасы және В.В. Бойко. Алынған мәліметтерге статистикалық талдау U-Mann-Whitney және ϕ -Fisher критерийлері бойынша жүргізілді. «Педагогикалық білім» оқыту бағыты бойынша бақылау және эксперименттік топ студенттерінің үлгілерінде жүргізілген диагностиканың салыстырмалы мәліметтері студенттердің психологиялық дайындығының зерттелген аспектілері туралы негізгі қорытынды жасауға мүмкіндік береді. инклюзия жағдайында жұмыс істеу - «инклюзивті білім» феноменіне, осындай білім беру іс-шараларына, мүмкіндігі шектеулі балаларға деген құнды көзқарас. Дайындықтың зерттелген жақтарын дамыту үшін кәсіби тұрғыдан қатысу барысында мүгедек балалармен толерантты қарым-қатынастың студенттердің субъективті тәжірибесін дамытумен бірге педагогикалық іс-әрекет мотивтерін актуализациялау қажет.

Әлеуметтанулық және психологиялық зерттеулер бүкіл әлемде мүгедек балалар санының өсу фактісін көрсетеді, сондықтан оларды оқыту мен тәрбиелеу проблемасы ерекше өзекті болып табылады, Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің «Білім беру саласындағы мүгедек мекемелер мен қызметтерге қол жетімділік жағдайларын қамтамасыз ету тәртібін, сондай-ақ қажеттіліктермен қамтамасыз ету тәртібін бекіту туралы» бұйрығы әр түрлі білім беру қажеттіліктері бар студенттерді оқыту мен тәрбиелеу жағдайларына қойылатын талаптарды ғана емес, сонымен қатар кәсіптік білім берудің жаңа міндеттерін анықтады. Олардың ішінде: болашақ мұғалімдердің инклюзивті білім беру іс-әрекетіне дайындығын қалыптастыру, білім беру процесінде дискриминацияның болмауы, әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар студенттерге білім алу құқығын іске асыруға мүмкіндік беретін ерекшеліктермен сипатталуы; балаларды басқаларға деген толеранттылықпен тәрбиелеуге және барлық балалардың жеке тұлғасын жан-жақты дамыту үшін жағдай жасауға ықпал ететін әр баланың жеке ерекшелігін қабылдау; әр түрлі білім беру қажеттіліктері бар балаларды бірлесіп оқыту мен тәрбиелеуді ұйымдастыру және т. б. Болашақ мұғалімдердің инклюзивті іс-әрекеттің сәттілігі жоғарыда аталған білім берудің ерекшеліктерін қабылдауға да, кәсіптік және жеке құндылық ретінде қосу тұрғысынан да тануға байланысты болады. Осыған байланысты студенттердің мұндай іс-әрекетке психологиялық дайындығын, атап айтқанда оның мотивациялық-құндылық аспектілерін, диагностика әдістерін анықтаумен және қалыптасудың психологиялық-педагогикалық жағдайларын зерттеумен байланысты сұрақтар туындайды.

Болашақ мұғалімнің инклюзивті білім беру іс-әрекетіне психологиялық дайындығының мотивациялық-құндылық аспектілерін теориялық талдау және эмпирикалық зерттеу, болашақ мұғалімнің инклюзивті білім беру іс-әрекетіне психологиялық дайындығының мотивациялық-құндылық аспектілерін қалыптастыру сәтті болады деген болжамды эмпирикалық тексеру. инклюзия контекстіндегі педагогикалық іс-әрекеттің мотивтерін актуализациялау оқушылардың пәндерін дамытумен ұштасады Мүмкіндігі шектеулі балалармен кәсіби бағдарланған қызметке және инклюзивті білім беру проблемалары бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарына қатысу барысында толерантты қарым-қатынас тәжірибесі.

«Инклюзивті білім беру іс-әрекетіне психологиялық дайындық» түсінігін интерпретациялаудың теориялық негізі отандық және шетелдік психологтардың «белсенділікке даярлық» ұғымдарының мазмұны туралы ғылыми идеялары болды (А. А. Ухтомский, Д. Н. Узнадзе, Г. Аллпорт); «Педагогикалық белсенділікке дайындық» (Н.В. Кузьмина, А.И. Мищенко, В.А. Сластенин, Н.Д. Хмель және т.б.), «Мұғалімдердің инклюзивті білім беру жүйесінде жұмыс істеуге дайындығы» (И.Н. Хафизулина, Е.Г. Самарцева, Ю.В. Шумиловская, В.В. Хитрюк); «Психологиялық дайындық», функционалдық тұрғыда түсіндірілген (Н.Д. Левитов, Л.С. Нерсисян, В.Н. Пушкин және басқалар) және жеке көзқарастар (А.Ц. Пуни, В.А. Якунин, И.В. Чикова және т.б.); инклюзивті білім беру жүйесінде жұмыс істеуге психологиялық-педагогикалық дайындығы (С. А. Черкасова);

«Психологиялық дайындық», екі ұғымның арасындағы айырмашылықты білдіріп: уақытша және ұзақ мерзімді дайындық (М. И. Дьяченко және Л. А. Кандыбович). Жоғарыда аталған тұжырымдамалар туралы ғылыми идеялардың генезисін зерделеу бізге «инклюзивті білім беру жағдайындағы белсенділікке психологиялық дайындығын» ұтымды ортада студенттерді тәрбиелеу және дамыту үшін болашақ мұғалімдердің іс-әрекеті мен қызығушылығында көрінетін, іс-әрекеттің сәттілігін қамтамасыз ететін, үнемі әрекет ететін интегративті жеке білім деп айтуға мүмкіндік береді. білім беру.

Инклюзивті білім берудің ерекшеліктерін зерделеу нәтижелері (Мельник, 2012; Семаго, 2013; Els, 2016; Хик және басқалар, 2009; Тилстон және басқалар, 2003), инклюзивті білім берудегі тәрбиешілер қызметінің ерекшелігі (Карью және басқалар, 2019; Квон және соавт., 2018; Сиддик және т. б., 2018) біздің «инклюзивті білім беру ортасындағы әрекетке психологиялық дайындық» түсінігін түсіну өзара дайындық компоненттерінің бірлігі сияқты танымдық, мотивациялық-құндылық, эмоционалды, оперативті және шығармашылық (т.б.) құрылымы туралы сөйлесуге мүмкіндік береді. Черномырдин, 2018).

Инклюзивтік контекстегі болашақ мұғалімдердің кәсіби іс-әрекетін ынталандыруды және осындай жағдайларда әрекет ету үшін қажетті білім, дағдыларды, сонымен қатар инклюзивті білім беру мен мүгедек балаға деген қатынасты зерттеу үшін біз әзірлеген «Инклюзивті білім» сауалнамасын пайдаландық. Сауалнама ауқымдарының біріндегі сұрақтар студенттердің инклюзивті білім беру жағдайындағы алдағы кәсіби іс-әрекетке қатынасын зерттеуге және оған дайындалуға бағытталған. Әр түрлі масштабтағы сұрақтарды қолдана отырып, біз инклюзивті жағдайда жұмыс істеуге деген ұмтылысты, осындай іс-әрекеттерге арналған білім, дағдыларды алу қажеттілігін және осындай жағдайларда болашақ іс-әрекетке арнайы дайындықтың қажеттілігін түсінуді зерттейміз.

Тиісті министрліктің мәліметінше, Қазақстанда 150 мыңнан астам мүмкіндігі шектеулі бала тұрады. Алайда, бұл көрсеткіштер салыстырмалы, өйткені кейде ата-аналар балалардың мүмкіндіктерін осындай әлеуметтік анықтамадан аулақ болып, оларды тіркеуге алмайды. Сонымен қатар, балалар - басқа тілдік және мәдени топтардың, діндердің өкілдері, ауылдық жерлерде тұратындар, маргиналды топтарға жататындар бар. Олар сонымен бірге ерекше қажеттіліктері бар адамдар санатына жатады, өйткені олардың білім беру, оқыту және өмір сүрудің әлеуметтік-мәдени форматы мемлекетте белгіленген стандарттардан өзгеше. Бұл балаларға білім беру мен әлеуметтену мәселесінде ерекше көзқарас қажет. Осылайша, кәмелетке толмағандардың 3% -дан астамы оқыту мен тәрбиелеудегі ерекше көзқарасты қажет ететін балалар. Мемлекет қоғамның осы мүшелері болашақта олардың қоғамға бейімделуіне және өз әлеуетін іске асыруға көмектесетін тиісті білім алуда аландаушылық білдіруде.

Бұл ең алдымен мүмкіндігі шектеулі балаларға қатысты. 2008 жылы Қазақстан мүгедектердің құқықтарын қорғау туралы халықаралық конвенцияның қатысушысы болды. Инклюзивті білім беру - бұл құжаттың маңызды құрамдас бөлігі. Бұл не? Инклюзивті білім беру - бұл психофизиологиялық көмекті қажет етпейтін балаларды және процеске оған тең құқылы балаларды қатыстыруды көздейтін мектепке дейінгі және мектептегі тәрбие мен оқытудың арнайы жүйесі. Қарапайым сөзбен айтқанда, бұл мүмкіндігі шектеулі балалар мен психосоматикалық ауытқулары жоқ балалар бір сыныпта оқытылатын мектеп. Соңғы уақытқа дейін денсаулығына ауыр зардаптары бар балалар төменгі категорияға кірді. Бұл церебральды сал ауруы, саңырау немесе соқыр, психикалық дамуы тежелген, соның ішінде аутизммен ауыратын ұлдар мен қыздар. Әдетте ата-аналар бұл балаларды мамандандырылған түзету мектептеріне - интернаттарға береді. Осылайша Қазақстанда болды. Бірақ жақында жағдай өзгере бастады. Қазақстандағы білім барлығына қол жетімді болғандықтан, балалар физиологиялық немесе психологиялық мүмкіндіктеріне қарамай, тиісті әлеуметтенуге және оқуға мүмкіндік беретін осындай оқу орындарын құру туралы мәселе туындады.

Қазақстан Республикасындағы инклюзивті білім беру - бұл жаңа құбылыс. Бұл мектеп реформасындағы бағыт, ол денсаулық жағдайына қарамастан балалардың білімге деген

барлық қажеттіліктері мен талаптарын қанағаттандыру үшін тең мүмкіндіктерді көздейді. Қазақстандағы осындай білім беру жүйесінің негізгі тұстары мен мақсаттары қандай екенін қарастырайық: барлық балалар білім беру процесінің тең қатысушылары; мектеп балаларды өмірге бейімдейді; мүгедек балалар олардың қоғамдағы өзектілігі, әлеуметтік іске асырудың маңыздылығы мен болашағы туралы түсінік алады; қоғамның гуманистік позициясы құрылады, мейірімділікке, мейірімділікке және барлық адамдардың теңдігіне тәрбиелік мән беріледі. Жалпы білім беру жүйесіне инклюзивті енгізу бойынша Қазақстан Орталық Азия елдерінен озып тұр. Елімізде білім беру ұйымдарына, оқытушылар құрамына және осы процеске қатысатын ата-аналарға әдістемелік, психологиялық және педагогикалық көмек көрсететін 7 орталық жұмыс істейді. Олардың қатарында Ақтөбе және Ақмола, Қарағанды және Батыс Қазақстан облыстарында, Қызылордада инклюзивті жүзеге асырудың аймақтық орталықтары бар. Мұндай балаларға түзету қолдау он үш оңалту орталығында, жүз қырық тоғыз коррекциялық кабинетте және елу сегіз психологиялық-медициналық типтегі консультацияларда көрсетіледі.

2017 жылғы жағдай бойынша Қазақстанда 495 балабақша инклюзивті типте жұмыс істей бастады. 6 мыңнан астам бала оларда тиісті білім мен тәрбие алды. 3 мыңнан астам қазақстандық мектептер инклюзивті білім беруді енгізу үшін жағдай жасады. Бұл бағдарламаға ерекше қажеттіліктері бар 40 мың студент қатысты. Болжам бойынша 2020 жылға қарай. Қазақстанда мұндай орта білім беру ұйымдары олардың жалпы санының 70% құрайды, ал мектепке дейінгі мекемелер - 30%. Инклюзивті білім беруді енгізу процесінде қазақстандық қоғам қандай проблемаларға тап болады? Қоғам мұндай оқыту стратегиясын жүзеге асыруға дайын емес. Дамуында ерекше қорқынышы жоқ балалардың көптеген ата-аналары мұндай оқытудың нәтижесінде өз балаларының бағдарламаны қабылдауында артта қалушылық болады деп қорқады. Мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналары өздерінің балалары басынан кешіретін психологиялық ыңғайсыздықтан, әлеуметтік острацизмнен (мазақ ету, қорлау) қорқады. Сонымен қатар, мұндай студенттерге жалпы білім беру жүйесі жатпайтын ерекше көзқарас, көбінесе түзету қажет. Сондықтан мектеп оқушыларының екеуінің де ата-аналары әлеуметтік психологтардың қосымша жұмысын талап етеді, олар балалардың бірлескен біліміне қолдау көрсететін және барабар қатынасты қалыптастыратын болады. Яғни, ата-аналарды қоғамды дамытудың ұқсас гуманистік стратегиясын жүзеге асыруға ынталандыру қажеттілігі туындайды. Мұғалімнің дайындығы. Белгілі болғандай, Қазақстанда ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқытатын және олармен түзету сабақтарын өткізетін дефектологтар аз. Егер 2011 жылы Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде және Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік педагогикалық университетінің мамандандырылған кафедрасында дефектологтар даярланған болса, 2017 жылы еліміздің 17 жоғары оқу орны осы бағытта мамандар даярлады. 2014 жылдан бастап осы бағытта 2,7 мың мұғалім қайта даярлаудан өтті. Оқыту әдістері мен әдістерін өзгерту, техникалық базаны қайта жабдықтау. Өкінішке орай, Қазақстандағы ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту әдістемесі әрдайым заман рухына сәйкес келе бермейді. Сондықтан компьютерлер мен басқа да заманауи техникалық құралдарды (аудио, видео) қолдана отырып, осындай студенттерге арналған оқыту жүйесін дамыту белсенді жүргізілуде. Сонымен қатар, қатаң мемлекеттік білім беру стандарттары мүгедек балалардың жетістіктерін бағалаудың барабарлығын қамтамасыз етпейді. Оларды қайта қарау керек және балалардың жеке ерекшеліктерін ескеретін икемді жүйе құру қажет. Инклюзивті білім берудің болашағы туралы көпшілік күмәнданады. Бұл, ең алдымен, дамуы қалыпты деп сипатталған мектеп оқушыларының ата-аналарына қатысты. Баланың мүгедектігі бар ұл немесе қыз бар сыныпта оқитынын бәрі бірдей қалайды, әсіресе егер ауытқулар физиологиялық ғана емес, сонымен бірге олардың жеке басының психологиялық және психологиялық аспектілеріне қатысты болса.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, әлеуметтік мүмкіндіктерді шектеу және ерекше балаларды қоғамнан шығару қоғамның дамуына кері әсерін тигізеді. Ерекше қажеттіліктері

бар адамды иеліктен шығару - қорлау мен кемсітудің көрінісі. Мұндай құбылыстар адам бағаланбайтын рухсыз және прагматикалық қоғамға тән.

Осыған сүйене отырып, Батыс елдері мүгедектердің қоғамның органикалық құрамдас бөлігі ретінде барабар қабылдауын қалыптастырады. Олар оның толық мүшелері, құрметке және өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктеріне лайық Бұл көзқарас ең алдымен білім беру жүйесінде қалыптасады. Батыста мүгедек балалар мен қарапайым балалардың өзара әрекеттесуіне арналған бірнеше технологиялар жасалынған, соның ішінде: білім алуға қол жетімділікті арттыру. Оның айтуынша, жалпы білім алу туралы шешім - мүгедек адамның немесе оның қамқоршыларының тәуелсіз шешімі. Мемлекеттік білім беру формалары күрделі өзгерістерге ұшырамайды. Мейнстриминг - бұл демалыс және бос уақытты өткізумен шектелген әлеуметтік байланыстың түрі. Интеграция мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру стандарттарына жақындатуды қамтиды. Яғни, оқыту жүйесі бірдей болып қалады, бірақ балалармен педагогикалық және түзету жұмыстары жүргізіліп отырады, бұл оларға қарапайым балалар деңгейінде материалды игеруге мүмкіндік береді. Инклюзия - мүмкіндігі шектеулі балаларды толыққанды білім алудың әдістерін, материалдық-техникалық негіздерін өзгерту арқылы жалпы білім беру жүйесіне қосу. Соңғы әдіс ең ізгі және тиімді болды. Оның Ұлыбританияда қалай жүзеге асатынын қарастырыңыз: Англияда барлық кәмелетке толмағандардың 22% -дан астамы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар. 1976 жылдан бастап Ұлыбританиядағы мүгедек балалар жалпы білім беретін мектептерде білім алу құқығына ие болды, бірақ ауыр мүгедек балаларға арнайы оқу орталықтарында оқуға кеңес беріледі. Ұлыбританияда білім берудің барлық деңгейлері (мектепке дейінгі, бастауыш және орта) өзара байланысты - бұл бірыңғай білім конгломераты. Сондықтан психологтар мен тәрбиешілер ерте жастан бастап кеңес беріп, ерекше балаларды бақылайды, қажетті дағдыларын қалыптастырады. Бұл үрдіс орта мектепке де қатысты. Инклюзивті білім беру бағдарламасын іске асырған Англиядағы мектептерге мемлекет қолдау көрсетеді - оларға қаражат бөлінеді. Мамандар дайындалуда. Мүмкіндігі шектеулі балалар басқа оқушылармен қатар тұрақты сабақтарда оқиды. Мұғалімдер балалардың көп немесе аз дамыған, денсаулығы нашар, ақыл-есі жетілген және дамуы тежелген болып бөлінуіне жол бермейді. Мектептер мүмкіндігі шектеулі балаларды ассистенттің көмегімен қамтамасыз етеді, жеке білім беру бағдарламасын жасайды, оларды қорқыту мен қысым көрсетуден қорғайтын құрылғылар мен құралдар ұсынады.

Англиядағы мектептер мен мектепке дейінгі мекемелерде бала кезінен мүгедектерге оң көзқарас қалыптасады. Мысалы, балабақшадағы балаларды мүгедектіктің белгілерін көрсететін қуыршақтармен немесе мүгедек адамның мүгедектер арбасы сияқты мүгедектердің өмірімен байланысты құрылғылармен ойнауға шақырады. Инклюзивті білім беру мүмкіндігі шектеулі адамға қоғамның толыққанды мүшесі ретінде сезінуге, өз жолын тауып, басқаларға пайдалы болуға мүмкіндік береді. Бұл балалармен бірге білім алып, мүгедектер санатына жатпайтын, қайырымдылықты, төзімділікті, әртүрлілікті білетін, қажеттіліктер мен мүмкіндіктерді түсінетін, өзіншілдікке бой алдырмайтын және әлемге деген оң көзқарасты қалыптастыратындар.

Зерттеуді қорытындылай келе, біз мынадай қорытынды жасаймыз яғни, университеттегі мотивациялық критерийлер - бұл қызметке кіруге психологиялық дайындығының мотивациялық-құндылық аспектілерінің критерийлері (үнемі әрекет ететін, жеке тұлғаның жеке тұлғалық білімі ретінде, іс-әрекеттің сәттілігін қамтамасыз ететін, болашақ мұғалімдердің іс-әрекет процесінде студенттердің білім алуы мен дамуына деген ұмтылысы мен қабілетінде көрінетін). тұлғаны қосу, түсіну және қабылдау жағдайында қызметте жетістікке жету басқа.

Эмпирикалық зерттеудің нәтижелері оқылған дайындығын қалыптастыруға бағытталған дайындықты аяқтаған студенттер мамандықты игеруге бағытталып қана қоймай, инклюзивті білім беруде кәсіптік қызметті жүзеге асыру үшін арнайы дайындықтың қажеттілігін түсінеді. Олар денсаулығының әртүрлі мүмкіндіктері бар балалардың бірлесіп білім алуына, «инклюзивті білім» феноменіне ғана емес, сонымен бірге мүгедек балаларға,

сондай-ақ оның барлық қатысушыларына беретін мүмкіндіктеріне: білім алуға тең құқықтар, толерантты көзқарасты қалыптастыру. білім беру процесінің барлық қатысушылары бар адамдар, мүгедек балаларды әлеуметтік бейімдеу мүмкіндігі және т.с.с. студенттердің психологиялық дайындығының зерттелген аспектілерінің өзегі, өзегі деп айтуға болады. Мүмкіндігі шектеулі балаларға осындай білім жағдайында жұмысқа «Инклюзивті білім беру» феномені *luuzii* орындайды бағалы қатынасы.

Екі топ студенттерінің іс-әрекетке психологиялық дайындығының мотивациялық және құндылық аспектілерін зерделеу нәтижесінде алынған мәліметтерді салыстырмалы талдау (эксперименттік және бақылау) инклюзия контекстіндегі іс-әрекетке олардың қалыптасуы бойынша арнайы жұмысты қажет етеді. Бақылау тобындағы студенттердің көпшілігі инклюзивті білім берудің ерекшелігін қата бағалауға бейім, мұндай жағдайда жұмыс істегілері келмейтінін білдіреді, мұндай білім берудің оң әсері мүмкіндігі шектеулі балаларға ғана әсер етеді және мүгедек балаларды дамыту мүмкіндігіне сенбейді.

Қорытындылай келе, күрделі және көп өлшемді процесті білдіретін зерттелетін дайындығының мотивациялық-құндылық аспектілерін қалыптастыру мен дамыту бірқатар психологиялық-педагогикалық шарттарды сақтаған кезде тиімді болатындығын атап өтеміз. Біздің алға қойған гипотеза біздің зерттеуімізде дәлелденді, бұл жоғарыда аталған нәтижелерге инклюзивтегі педагогикалық іс-әрекеттің мотивтерін студенттердің кәсіби бағдарланған жұмыстарға қатысу барысында және мүгедек балалармен толерантты әрекеттесудің субъективті тәжірибесін дамытумен біріктірілген жағдайда ғана қол жеткізіледі деп сендіреді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Семаго Н.Я., «Инклюзивті білім беруді енгізу шарттары туралы», Инклюзивті білім: практика, зерттеу, әдістеме: II Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары, Ресей. 2013. 214-218 б.
2. Смоляр А.И., Черномырдина Т.Н., «Болашақ мұғалімдердің инклюзивті білім беру жағдайындағы жұмысқа психологиялық дайындығын зерттеу», Поволжский педагогический вестник, Самара. 2019. 36-39 б.
3. Черкасова, С.А. Болашақ педагог-психологтардың инклюзивті білім беру диссертациясында жұмыс істеуге психологиялық-педагогикалық дайындығын қалыптастыру, Мәскеу, Ресей. 2012. 66-73 б.
4. Брун, П., Меллиер, Д., «Мүмкіндігі шектеулі балаларды инклюзивті білім беру: даму психологиясының көзқарасы» Хабарландыру психологиясы, АҚШ. 2016. 253-266 б.
5. Carew, MT, Deluca, M., Groce, N. and Kett, M., «Кенияның көлдер аймағында мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуда мұғалімдердің дайындығына инклюзивті білім беру араласуының әсері», Халықаралық инклюзивті журнал Білім, 2019, 229-244 б.
6. Инклюзивті білім: не, не үшін және қалай: бағдарламаны жүзеге асырушыларға арналған анықтамалық, [https:// www.bmjopen.bmj.com](https://www.bmjopen.bmj.com) (2019 жыл 18 шілде).
7. Жоғары оқу орындарындағы білім, Инклюзивті білім беру журналы. 2019. 61-76 б.